

אוריאל רפפורט

בדחנל מברש חלל

מהרי הגליל אל חומות ירושלים

אוריאל רפפורט

יוחנן מגוש חלב

אוריאל רפפורט

יוחנן מגוש חלב

מהרי הגליל אל חומות ירושלים

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים
הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה

המערכת המדעית – מרכז זלמן שזר
פרופ' ירחמיאל כהן (יו"ר), פרופ' דוד אסף, מר צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי
כהן, פרופ' גדעון פוקס, פרופ' שמואל פיינר, ד"ר אמנון רוזנקרצקי
מרכזת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

עריכה לשונית: טלי אמיר
הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה זכה
בפרס יעקב בהט, תשס"ג

הספר יוצא לאור בסיוע
משרד המדע, התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

מסת"ב 3-218-227-965
מספר קטלוגי 537-185
© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים,
ולהוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, תשס"ז
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני
או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר
לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ
כולם בירושלים

תוכן העניינים

9	פתח דבר
11	מבוא
18	מפה
19	פרק ראשון: הגליל והשלטון הרומאי
19	הגליל ויישובו היהודי עד ימי החשמונאים
29	הגליל בימי בית חשמונאי ובימי השלטון הרומאי
33	הגליל בדור האחרון שבפני הבית
44	מדרנותם של יהודי הגליל
53	מרידות בארץ ישראל בשנים 63–37 לפסדה"נ
55	פרק שני: יוחנן מגוש חלב בגליל
55	גוש חלב
58	המרד ברומא
61	מעמדו של יוחנן בגליל
66	יוחנן היה אדם אמיד
69	יוחנן ויוסטוס מטבריה
72	ידידיו של יוחנן
75	דרכו של יוחנן
77	פרק שלישי: מן הגליל לירושלים
78	פעילותו של יוחנן בגליל
81	הרומאים קרבים לגוש חלב
85	הנסיגה מגוש חלב
88	יוחנן מגיע לירושלים
98	פרק רביעי: יוחנן מגוש חלב בירושלים
98	יוחנן ומפלת המתונים
103	יוחנן, הקנאים והמצב בירושלים
114	יוחנן ושמעון בר גיורא

123

נספחים

נספח 1: ישו והגליל 125

נספח 2: יוחנן מגוש חלב במקורות 143

נספח 3: לוח כרונולוגי: אירועים בחיי יוחנן מגוש חלב 176

181

רשימת הקיצורים

198

מפתח

לילדי

גדי, דני וחדס

ההולכים בדרכם

ומלווים את דרכי

ספר זה זכה בתחרות פרס בהט לספר העיון המקורי הטוב לשנת תשס"ג.
פרס בהט ניתן על שם פרופסור יעקב בהט, שהיה ממקימי החוג לספרות
עברית באוניברסיטת חיפה וממעצבי דרכו. להנצחת זכרו הוקמה קרן
המעניקה מדי שנה פרסים לספרי עיון מקוריים בעברית.

סדרת הזוכים בפרס ע"ש יעקב בהט
דוד פישלוב, מחלפות שמשון – גלגולי דמותו של שמשון המקראי
נסים קלדרון, פלורליסטים בעל כורחם – על ריבוי התרבויות בישראל
זאב בכלר, שלוש מהפכות קופרניקניות
יוסף טובי, קירוב ודחייה – יחסי השירה העברית והשירה הערבית בימי הביניים
אריה נאור, ארץ ישראל השלמה – אמונה ומדיניות
גרשון גליל, ישראל ואשור
מרגלית שילה, נסיכה או שבוייה? החוויה הנשית של היישוב הישן
בירושלים, 1840–1914
עוזי שביט, שירה מול טוטליטריות – אלתרמן ו"שירי מכות מצרים"
בעז נוימן, ראיית העולם הנאצית – מרחב, גוף, שפה
יובל לוריא, בעקבות משמעות החיים: מסע פילוסופי
עוזי אורנן, המילה האחרונה – מנגנון התצורה של המילה העברית
יואל אליצור, תמונות חיים – סיפורם של מתמודדים
עירית מאיר וונדי סנדלר, שפה במרחב – אשנב לשפת הסימנים הישראלית
עוז אלמוג, פרידה משרוליק: שינוי ערכים בחברה הישראלית
יורם בילו, שושביני הקדושים: חולמים, מרפאות וצדיקים בספר העירוני בישראל
שחר ליפשיץ, הידועים-בציבור בראי התיאוריה האזרחית של דיני המשפחה
גרשון שקד, זהות: ספרויות יהודיות בלשונות לעז

"המרד הגדול" של היהודים ברומאים, שבסופו נחרב בית המקדש השני, הוא אירוע מעצב בתולדות עם ישראל. על מרד זה ידועים פרטים רבים באופן יחסי, בפרט מחיבוריו של יוסף בן מתתיהו. אחת הדמויות הבולטות בין מנהיגי המורדים הוא יוחנן מגוש חלב. יוחנן מוכר לנו טוב יותר מכל מנהיג אחר של המרד: הוא צמח בגליל, לחם בירושלים, נפל בשבי הרומאים, הובל בתהלוכת ניצחון ברומא, ונידון למאסר עולם עם עבודת פרך.

'יוחנן מגוש חלב - מהרי הגליל אל חומות ירושלים' בא להאיר את דמותו של מנהיג זה, לחשוף את הידיעות השונות על אישיותו ועל קורות חייו, ולנתח את פעילותו במהלך המרד. הספר בוחן את השפעת הגליל על יוחנן, סוקר את היחסים בין הגליל לשלטון הרומאי, מתאר את פעילותו של יוחנן בגליל ואת הרקע להחלטתו לעבור לירושלים לאחר השתלטות הרומאים על הגליל, ודן בפעילותו של יוחנן בירושלים ובחלקו במרד. סיפור חייו של יוחנן שופך אור גם על החברה היהודית בת זמנו. לספר נוספו נספחים, ובהם 'ישו והגליל' ו'יוחנן מגוש חלב במקורות'. זהו ניסיון ראשון לייחד תיאור נפרד לאישיותו של יוחנן, בפרט על רקע המעבר מהרי הגליל אל חומות ירושלים.

אני מבקש להביע את תודתי לידידי ועמיתי פרופ' ישראל שצמן, שקרא בעיון את כתב היד והאיר את עיניי בהערות מועילות; לקרן ע"ש פרופ' יעקב בהט ז"ל, שזיכתה אותי בפרס מטעמה; להוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, שניאותה לבקשתי להוציא לאור את הספר במשותף עם מרכז זלמן שזר; לגב' מרים זידאן, מנהלת ההוצאה, ולמר צבי יקותיאל, מנהל מרכז זלמן שזר, ששיתפו פעולה בהוצאת הספר; לגב' טלי אמיר, עורכת הלשון, על עבודתה השקדנית; למר יחזקאל חובב, המביא לבית הדפוס; ולקורא המעריך מטעם מרכז שזר, שהעיר הערות מועילות. מיותר לציין שלדעות ולניסוחיהן כפי שהם מופיעים בספר אחראי אני לבדי.

לידתו של ספר זה, ובעיקר חלקיו העוסקים בגליל, בספקות מסוימים באשר לקשר בין פעילותה של אישיות ציבורית ובין בית גידולה: האם קיים קשר כזה? ואם כן, במה חשיבותו להבנת אותה אישיות? ובפרט, האם מקום הולדתו וגידולו של אדם כיוחנן מגוש חלב מסייע להבין את אישיותו, את מקורות מחשבתו ואת דרך פעולתו כ'גיבור' על כמת ההיסטוריה, או מגביל את יכולתנו להבין ומקבע אותה במידה מרובה בתוך מסגרת סטראוטיפית? כנגד היסוסים אלה עומדים שיקולים התומכים בדיון בגליל כרקע וככלי עזר להבנת פעילותו של יוחנן כמנהיג מקומי, וכעבור זמן אף לאומי, בתקופת המרד הגדול ברומא (66–70 לסה"נ). כלומר מה שנבחן כאן הוא לאו דווקא באיזו מידה השפיע המקום המסוים שגדל בו על עיצוב אישיותו, אלא באיזו מידה השפיע המצב ששרר במקום זה על התנהגותו של יוחנן כאיש ציבור וכמנהיג. הרי כמחצית מתקופת פעילותו המוכרת לנו פעל יוחנן בגליל ומשם באו רבים מתומכיו. לפיכך יישוב הדיון להלן בגליל ערב המרד הגדול ובזמנו כרקע לניתוח פעילותו של יוחנן מגוש חלב.¹

את דרכו הציבורית של יוחנן ניתן לחלק לשלושה שלבים: (א) פעילותו בגליל מראשית המרד ועד בוא הרומאים; (ב) הכרעתו לעבור לפעול בירושלים נוכח השתלטות הרומאים על הגליל; (ג) פעילותו בירושלים עד נפילתה בידי הרומאים. השלב הראשון הוא חוליה חשובה בדרכו הציבורית של יוחנן ממנהיג מקומי למנהיג לאומי ובהתפתחותו האידאולוגית. להבנת השלב הזה חשובה הכרת המציאות בגליל באותה תקופה. גם אם נניח

1 בקריירה של יוחנן מגוש חלב דנתי בכמה מאמרים, וחלקם שימשו בסיס לפרקי הספר הנוכחי, בתוספת דיונים חדשים. ביסוד הפרק השני עומד מאמרי 'יוחנן מגוש חלב בגליל', בתוך: רפפורט, יוסף בן מתתיהו, עמ' 203–215. הפרק השלישי מבוסס על מאמרי 'יוחנן מגוש חלב'; לפרק הרביעי שימש בסיס המאמר 'יוחנן מגוש חלב בירושלים', בתוך: שטרן, אומה ותולדותיה, עמ' 97–115. כמה מאמרים אחרים שפרסמתי נוגעים גם הם במידה זו או אחרת לנושא הנידון כאן והם רשומים בביבליוגרפיה שבסוף הספר.

שהתפניות בדרכו וההכרעות שהכריע במהלכה היו אפשריות במנותק מהיותו בן הגליל ונעוצות באישיותו ובשיקוליו כמנהיג, בכל זאת ראוי לבחון אם יש קשר בין החלטותיו במהלך חייו הציבוריים לבין המצב החברתי, המדיני והדתי בגליל בתקופה שעדיין שהה בו, ולאחר מכן אף בירושלים, משבא אליה עם תומכיו מן הגליל אחרי שזה נפל בידי הרומאים. כאן יש להבהיר כי יוחנן נשען על חוג נאמנים גליליים, שהיה משענתו הקבועה והאיתנה ביותר – גם כאשר היה פעיל בירושלים. מה היה אפוא רקעם ומניעיהם של אותם תומכים נאמנים וכיצד הושפעו הם מן המציאות בגליל ומן הרעיונות שהילכו אז בקרב היהודים שם? גם ניתוח התופעה הקולקטיבית הזאת חשוב להבנת ענייננו.

'הגליליים' כשם תואר לתושבי הגליל היהודים מופיע פעמים רבות בכתבי יוסף בן מתתיהו. יש שהוא מכון כפשוטו לתושבי היהודים של אזור הגליל בכלל, להבדיל מתושבי אזורים אחרים כגון האדומים או אנשי הפראיה (קדמוניות יז, 254; מלחמת ב, 43), ויש שהוא מכון לתושבי האזורים הכפריים של הגליל להבדיל מן העירוניים, תושביהן של ערי הגליל הגדולות ציפורי וטבריה, ובייחוד השכבה החברתית השלטת בהן. ביטוי אחר, הבא בהקשר מדיני-חברתי, הוא 'הגיס (הגדוד, החבורה) של הגליליים' (τὸ συνέταγμα τῶν Γαλιλαίων; מלחמת ד, 558). כאן הכינוי 'גליליים' מכון לאנשי של יוחנן מגוש חלב בירושלים בזמן המרד, ומובנו אפוא: אנשי הגליל. הכינוי 'גלילי' במובנו הפשוט מצוי גם בברית החדשה: ישו היה גלילי וכמותו ראשוני חסידי. בשימוש בכינוי זה אין כל רבותה, אם כי מקורות מאחרים בהרבה עשויים לבטא משמעות חדשה של המונח. לדעתי אין לקבל את הצעתם של חוקרים אחדים לתלות בכינוי 'גליליים' משמעות כיתתית או אידאית, לפחות בכל הנוגע לתקופה שלפני תום המרד הגדול.² המקורות שיש בידינו לפעילותו של יוחנן מרובים יחסית לידיעותינו על

2 הצעתו של צייטלין (הגליליים) כי מונח זה אינו בעל משמעות אזורית אלא הוא כינוי למהפכנים המתנגדים לשלטון הרומאי ולמושלי יהודה מטעמו (כוונתו לשליטים מבית הורדוס; ראו שם, עמ' 193) אינה משכנעת ונדרחתה בצדק על ידי ארמנטי (הגליליים), ודברי ארמנטי נבחים גם כנגד אחרים שהעלו רעיונות דומים (שם, עמ' 45, הערה 9, ועמ' 46, הערה 13). פלדמן (הגליליים) מחזיק בדעה דומה לדעתו של ארמנטי ומוסיף מספר נימוקים נגד העמדה המייחסת למונח 'גליליים' משמעות שונה מן אנשי הגליל, או ליתר דיוק כפריי הגליל, בניגוד לתושבי הערים שבו. הנגל

אִישִׁים יְהוּדִים אֲחֵרִים שֶׁהִשְׁתַּתְּפוּ בַּמֶּרֶד הַגָּדוֹל בְּרוֹמָא (לְמַעַט יוֹסֵף בֶּן מַתְתִּיָּהוּ עִצְמוֹ), אוֹלָם הֵם מוֹעֲטִים בַּמַּסְפָּר הַמוֹחֲלָט וּבַעִיִּיתִיִּים כְּשֶׁלְעִצְמָם. הַבִּנְת מִהֶלֶךְ הַקִּרְיָרָה הַצִּיבּוּרִית שֶׁל יוֹחָנָן מְבוֹסֶסֶת אֲפּוּא גַם עַל הַשְּׁעֵרוֹת, וְכַדִּי לַחֲזֹק אֶת תִּקְפוֹתוֹן יֵשׁ לַבְּחוֹן אוֹתוֹן עַל רֵקֶע הַמְּצִיאוֹת הַחֲבֵרֶתִית, הַתְּרַבּוּתִית וְהַפּוֹלִיטִית (Sitz im Leben) בַּחֲבֵרָה הַיְּהוּדִית הַגָּלִילִית בַּת הַזֶּמֶן. יֵשׁ לַבְּחוֹן אִם לְמְצִיאוֹת זֶה הִיָּה מִשְׁקַל בַּמְּכַלּוֹל נִתּוּנֵיוֹ שֶׁל יוֹחָנָן וְסִיכּוּיּוֹ לַהֲתַקְדָּם וּלְהַגִּיעַ לְמַעֲמַד הַצִּיבּוּרִי הַכֹּלֶל-לְאוֹמִי שֶׁהִגִּיעַ אֵלָיו בַּחֲבֵרָה הַיְּהוּדִית שֶׁל הַמָּאָה הָרֵאשׁוֹנָה לְסֵה"נ. כְּלוֹמֵר לַהֲבִנְת דְּרָכּוֹ שֶׁל יוֹחָנָן רֵאיוֹ לַתֵּת אֶת הַדַּעַת עַל-מְקוֹמוֹ שֶׁל הַגָּלִיל, שֶׁמִּמֶּנּוּ בָּא, בַּמַּסְגֶּרֶת הַכּוֹלֶלֶת שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הַיְּהוּדִית.

מַעֲנִינָתָהּ הִיא הָעוֹבְדָה שְׁאִישִׁיּוֹת 'גָּלִילִית' אַחֶרֶת זִכְתָּהּ שִׁיכְתּוּ עֲלֶיהָ אֲלֵפִי סִפְרִים וּמֵאמָרִים לְמִינֵיהֶם, אֲשֶׁר חֲלָקָם עוֹסֵק בַּמִּידָה זֶה אוֹ אַחֶרֶת בְּשֵׁאלַת הַשְּׁפַעַת הַגָּלִילִית עַל גִּיבוּשׁוֹן וְעִיצוּבָן שֶׁל הַשְּׁקוּפוּתִיה הַדִּתִּית וְהַמּוֹסְרִית, עַל פְּעִילוֹתָהּ וְעַל מְקוֹמָהּ בַּתּוֹלְדוֹת הָאֲנוּשׁוֹת. כּוּוֹנֵתִי כְּמוֹבֵן לִישׁוֹ.³ אֵין בְּכֶךְ לְהַתְמִיָּה, שֶׁכֵּן הוֹפַעְתָּהּ שֶׁל הַנְּצֵרוֹת בְּעוֹלָם הַהִלִּנִּסְטִי-רֹמָאִי הִיא צוֹמַת חָשׁוּב בִּיּוֹתֵר בַּתּוֹלְדוֹת הַתְּרַבּוּת הַמַּעֲרָבִית וּבַתּוֹלְדוֹת הָאֲנוּשׁוֹת בְּכֹלל, וְנוֹצְרִים מְכַל פְּלָגִיה שֶׁל הַדַּת הַנּוֹצְרִית מְבַקְשִׁים לְרַדֵּת לַחֲקֹר הַדְּמוּת שֶׁהִיא לֵב אֲמוֹנָתָם הַדִּתִּית.

הַתְּעַנִּינּוֹת נִלְהַבְתָּ זֶה בְּגָלִיל לֹא הִבִּיֵּאָה לְהַתְמַקְדּוֹת הַמַּחְקֵר בִּיּוֹחָנָן מִגּוֹשׁ חֵלֶב, אֵף עַל פִּי שֶׁהִמִּידָע עַל יוֹחָנָן הָעוֹמֵד לְרִשּׁוֹת הַהִיסְטוֹרִיּוֹן הַחוֹקֵר אֶת תִּקְוַת הַבֵּית הַשֵּׁנִי רַב יוֹתֵר מִן הַמִּידָע עַל יִשׁוֹ. הַמִּידָע עַל הַדְּמוּת הַמְּכוֹנֶנֶת שֶׁל הַנְּצֵרוֹת עֲטוּי רַבּוֹ כְּכּוֹלּוֹ דוֹק שֶׁל מִיתוֹס, וְאֵין וְלוֹ יִדְעָה אַחַת עַל אוֹדוֹת יִשׁוֹ שֶׁחֹקְרֵי רֵאשִׁית הַנְּצֵרוֹת הִגִּיעוּ לְהַסְכְּמָה בְּאִשֶּׁר לְמַהִימָנוֹתָהּ הָעוֹבְדִית. כִּנְגַד זֹאת הַמִּידָע עַל יוֹחָנָן מִגּוֹשׁ חֵלֶב, כֹּכֵל שֶׁהוּא מוֹגְבֵּל וּבַעִיִּיתִי בִּשְׁל מַהִימָנוֹתוֹ הָרוֹפֶפֶת שֶׁל הַמְּקוֹר הַהִיסְטוֹרִיּוֹגְרָפִי שֶׁלּוֹ – יוֹסֵף בֶּן

(הַקְּנָאִים, עַמ' 56-59; בַּמְּקוֹר הַגֶּרְמָנִי: עַמ' 57-61) עֹסֵק בַּסּוּגִיָּה זֶה גַם בֶּן הַצִּיעַ לְקִשּׁוֹר אֶת הַכִּינּוֹי 'גָּלִילִיִּים' לַחֲסִידֵי יְהוּדָה הַגָּלִילִי וּלְמַמְשִׁיכֵי דְרָכּוֹ אוֹ לְקְנָאִים (כְּמוֹנָה כֹּלִלִי לְמוֹרְדִים). הוּא זֹהִיר יוֹתֵר מְצִיטִילִין, וְאֵף עַל פִּי בֶן אֵין דְּבָרֵיו נִרְאִים, וְזֶה גַם שֶׁבַעֲנִין הַקְּנָאִים הִנְגֵּל עִצְמוֹ מְצִיין אֶת דְּלוֹת הַמִּידָע. הִשּׁוּ אֶל שְׁטֵרן, מַחְבְּרִים, II, עַמ' 541, הָעֵרָה 1. לְסִיכּוֹם שְׁקוֹל וּלְסַפְרוֹת בְּנוֹשָׂא רֵאוֹ, S. Freyne, 'Galileans', *ABD*, II, pp. 876-879

3 רֵאוֹ לְהֵלֶן נִסְפַח 1.

"המרד הגדול" של היהודים ברומאים, שבסופו נחרב בית המקדש השני, הוא אירוע מעצב בתולדות עם ישראל. על מרד זה ידועים פרטים רבים באופן יחסי, בפרט מהיבוריו של יוסף בן מתתיהו. אחת הדמויות הבולטות בין מנהיגי המורדים הוא יוחנן מגוש חלב. יוחנן מוכר לנו טוב יותר מכל מנהיג אחר של המרד: הוא צמח בגליל, לחם בירושלים, נפל בשבי הרומאים, הובל בתהלוכת ניצחון ברומא, ונידון למאסר עולם עם עבודת פרך.

יוחנן מגוש חלב – מהרי הגליל אל חומות ירושלים בא להאיר את דמותו של מנהיג זה, לחשוף את הידיעות השונות על אישיותו ועל קורות חייו, ולנתח את פעילותו במהלך המרד. הספר בוחן את השפעת הגליל על יוחנן, סוקר את היחסים בין הגליל לשלטון הרומאי, מתאר את פעילותו של יוחנן בגליל ואת הרקע להחלטתו לעבור לירושלים לאחר השתלטות הרומאים על הגליל, ודן בפעילותו של יוחנן בירושלים ובחלקו במרד. סיפור חייו של יוחנן שופך אור גם על החברה היהודית בת זמנו. לספר נוספו נספחים, ובהם "ישו והגליל" ו"יוחנן מגוש חלב במקורות". זהו ניסיון ראשון לייחד תיאור נפרד לאישיותו של יוחנן, בפרט על רקע המעבר מהרי הגליל אל חומות ירושלים.

על העטיפה

איור החזית: על פי שקל כסף ממטבעות המרד ועליו שלושה רימונים והכתובת "ירושלים הקדושה".
מאחור: מטבע רומאי שנטבע לאחר דיכוי המרד והכתובת "יהודה השבויה". לרגלי עץ התמר יהודיה אכלה ולידו חייל חמוש, המסמל את הצבא הרומאי המנצח. באדיבות מוזיאון הכט, אוניברסיטת חיפה.

זוכה בפרס יעקב בהט

0 01850000537 1
דאנאקוד 185-537

מחיר מומלץ לצרכן: 63.50 ₪